

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та національної безпеки
Кафедра економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КУЧЕРУК Микола Петрович
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 351:332.3/.7
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

М.П.Кучерук
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
Симоненко Леся Іванівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

к.е.н., доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

_____ к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

_____ Якобчук В.П.
(прізвище ,ім'я, по батькові)

«__» _____ 20__ р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти _____ захистив (ла)
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

_____ Пугачова Н.С.
(прізвище ,ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Кучерук М.П. Управління земельними ресурсами територіальних громад в умовах децентралізації. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет. Житомир, 2020 р.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень присвячених основам становлення сільських громад. У роботі визначено підходи до державного управління земельними ресурсами територіальних громад в умовах децентралізації.

Доведено перспективність розвитку сімейних фермерських господарств як основи місцевої економіки в сільських територіальних громадах. Визначено, що ключовими напрямками становлення сільських громад є співробітництво, особливо в сфері матеріально-технічного забезпечення, кадрового забезпечення, розвиток кооперативних зв'язків між дрібними виробниками аграрної продукції з метою становлення місцевої економіки.

Ключові слова: Ресурсний потенціал, економічний потенціал, земельні ресурси, територіальна громада, державна підтримка, особисті селянські господарства, фермерство, місцевий бюджет, місцева економіка.

SUMMARY

Kucheruk MP Land resources management of territorial communities in the conditions of decentralization. - Qualification work on the rights of the manuscript. Qualification work for the degree of "Master" specialty 281 "Public Administration". - Polissya National University. Zhytomyr, 2020

Qualification work contains the results of own research on the basics of rural communities. The paper identifies approaches to public management of land resources of territorial communities in the context of decentralization.

The prospects of development of family farms as a basis of local economy in rural territorial communities are proved. It is determined that the key areas of rural communities are cooperation, especially in the field of logistics, staffing, development of cooperative ties between small producers of agricultural products in order to form the local economy.

Key words: Resource potential, economic potential, land resources, territorial community, state support, personal peasant farms, farming, local budget, local economy.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	8
РОЗДІЛ 2 ПОТЕНЦІАЛ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ВИРОБНИЧІЙ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ТА БЮДЖЕТНИЙ СИСТЕМАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	14
РОЗДІЛ 3. СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ	20
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	27
ДОДАТКИ	32

ВСТУП

Актуальність теми. Сталий розвиток сільських територій може бути відображений кількісними і якісними показниками збільшення доходів населення, зростання місцевої економіки, збільшенням зайнятості працездатного населення, забезпеченням соціальними, адміністративними послугами, належним транспортним забезпеченням, цільовим та ефективно використанням і відтворенням природних ресурсів, кадрового і людського потенціалу, підтримкою традиційної культури, забезпеченням достатнього освітнього рівня дітей та молоді, медичним забезпеченням тощо. Основною метою сталого розвитку громади є якість життя в громаді шляхом створення нових інститутів. Створення інституційного середовища громади залежить від ефективності управління на рівні території. Крім управління базового рівня у сільських населених пунктах, важливу, функцію відіграють комунальні установи і заклади районного та обласного рівня, що надають адміністративні, соціальні, освітні, медичні та інші послуги [П.С., с. 266].

Питання успішності розвитку ОТГ багато в чому залежить від ефективності використання ресурсів, в тому числі земельних, виняткова цінність яких полягає в забезпеченні трьох фундаментальних властивостей: життєзабезпечення (як частина екологічної системи), фактор виробництва (в аграрному секторі, будівництві, та інших видах економічної діяльності та ринковий обіг (фінансово-економічні відносини). Актуальність роботи обумовлюється необхідністю вивчення питання землекористування за такими напрямками: як здійснюється управління та які рішення потрібні для того, щоб вони дійсно стали матеріальною та фінансовою основою функціонування об'єднаної територіальної громади.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Вивченням землі, як фактора виробництва в аграрному секторі загалом та для розвитку фермерства в сільських громадах науково обґрунтовують співробітники Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», Національного інституту стратегічних досліджень, ДУ Інституту економіки та прогнозування, українські

експерти, зарубіжні аналітики, представники Проектів USAID «Аграрний розвиток», «Кредитні ресурси для сільськогосподарських виробників», фахівці ЦОВВ, команди підтримки реформ, законодавці, фермери, науковці Поліського національного університету та інших університетів, тощо.

Мета кваліфікаційної роботи розглянути теорію і практики управління земельними ресурсами територіальних громад в умовах децентралізації. Реалізація поставленої мети потребує вирішення ряду **завдань**:

- розглянути інституційні основи становлення сільських територіальних громад в умовах децентралізації;
- вивчити особливості управління земельними ресурсами об'єднаної територіальної громади;
- встановити перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в сільських громадах.

Предметом дослідження є оцінка можливостей використання земельних ресурсів як фактора розвитку спроможності територіальних громад через розвиток місцевої економіки в умовах впровадження реформи місцевого самоврядування.

Об'єктом дослідження є процес управління земельними ресурсами з метою життєзабезпечення сільських об'єднаних територіальних громад.

Методи дослідження. Описовий метод використано для характеристики потенціалу земельних ресурсів ОТГ в розбудові аграрного виробництва; метод аналізу, для огляду нормативно-правового забезпечення управління земельними ресурсами територіальних громад в умовах децентралізації; наукової абстракції для формулювання теоретичних висновків; метод узагальнень при огляді практик фінансової підтримки фермерства; системний підхід при визначенні ролі співробітництва, кооперації, розширення фінансових можливостей для розвитку фермерства.

Інформаційною базою для написання даної кваліфікаційної роботи стали фахові публікації, нормативно-правові документи, аналітичні записки, і інформаційні матеріали, дослідження що містяться на спеціалізованих

ресурсах, електронні ресурси об'єднаних територіальних громад та власні дослідження автора.

Новизна кваліфікаційної роботи полягає у визначенні пріоритетності ефективного управління земельними ресурсами територіальної громади для становлення її економічного потенціалу, формування фінансового потенціалу через пошук тих форм та методів ведення господарювання, що дозволять забезпечити збільшити надходження власних фінансових ресурсів для забезпечення повноцінного функціонування сільських територіальних громад.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в використанні висновків для допомоги в розробці проекту стратегії Старосілецької сільської об'єднаної територіальної громади Коростишівського району Житомирської області.

Апробація результатів дослідження відбувалася на П'ятому Міжнародного науково-практичному форумі «Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій», що відбулася 25 жовтня 2019 р. м. Житомир; на Другій Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації», 23 червня 2020 року, м. Житомир; на Четвертій Міжнародній науково-практичній конференції «Механізми управління розвитком територій», 20-21 жовтня 2020 року, м. Житомир.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 42 сторінки. Робота містить анотацію, список літератури з 40 джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1.

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Місцеве самоврядування в Україні є мотиватором для розвитку місцевої економіки, збільшення фінансової спроможності з метою задовольняти потреб громади. Власні доходи ОТГ формуються через податкові надходження: ПДФО, місцеві податки (єдиний податок, податок на майно: нерухоме майно, плата за землю, транспортний податок) та акцизний збір. ПДФО можна було б розглядати як «інструмент підвищення фінансово-економічного потенціалу території», але людським ресурсам ОТГ притаманні загальнодержавні та загальнообласні проблеми: зниження рівня економічної активності населення через вік сільських жителів, трудова міграція за межі громади молодого населення, кваліфікаційно-професійний дисбаланс робочої сили, наявність тіньової зайнятості та невисокий рівень середньомісячної заробітної плати. Окрім того, поширена ситуація дисбалансу, коли люди працюють на підприємствах одних громад, а проживають в інших, ПДФО ж зараховується за місцем знаходженням юридичної особи. Вагомим джерелом доходів бюджетів органів місцевого самоврядування, близько третини, є місцеві податки. Найвагомішими серед яких є плата за землю та єдиний податок.

Першим етапом становлення територіальних громад є місцеві вибори. Розглянемо процес формування сільської ОТГ на прикладі Старосілецька сільська об'єднана територіальна громада Коростишівського району Житомирської області яку будемо вважати типовою в регіоні. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», яким передбачено об'єднання територіальних громад виключно за затвердженими перспективним планом формування територій громад, 22 грудня 2019 року, рішенням ЦВК створена Старосілецька сільська об'єднана територіальна громада Коростишівського району Житомирської області. Кількість рад, що об'єдналися складає 9, число населених пунктів 16 [3]. Площа об'єднаної

територіальної громади: 261.924 км. Чисельність населення громади: 5073. Сільське населення: 5073. Адміністративний центр село Старосільці.

Вибори сформували кадрову основу спроможного місцевого самоврядування на базовому рівні, але це не означає автоматичного завершення децентралізації. Вони є тільки одним із етапів становлення спроможних громад, яке є необхідним для успішного продовження реформи. В ході децентралізації органи місцевого самоврядування отримують більше повноважень та ресурсів. Мешканці громади обрали місцевого голову та депутатів. Вибори голови: 22.12.2019 (Перші) - Обрано: Куцаківського Олега Григоровича. Число депутатів місцевої ради 22 [25]. Сформовано Виконавчі органи та апарат сільської об'єднаної територіальної громади [26,27].

Завданням реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад в праві самостійно розпоряджатися землями, які перебувають як у межах, так і поза межами населених пунктів.

Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», статті 60 зазначено, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є право комунальної власності, а саме, «Територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження» [41].

Нормативно-правову базу управління земельними ресурсами територіальних громад складають «Земельний кодекс України» [46] та Закони України [42-45]. Земельний кодекс визначає «повноваження ВРУ... та органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин». Земельним кодексом, статтею 117, визначається «Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність чи земельних ділянок комунальної власності у державну

власність» [46]. Відповідно до законодавчої бази об'єктами управління земельними ресурсами є, див. табл.1.

Таблиця 1

Нормативно-правова база управління земельних ресурсів територіальних громад

Закон України	Об'єкт управління
«Про землеустрій»	«Закон визначає правові та організаційні основи діяльності у сфері землеустрою і спрямований на регулювання відносин, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами із забезпечення сталого розвитку землекористування» [42]
«Про державний земельний кадастр»	«Закон установлює правові, економічні та організаційні основи діяльності у сфері Державного земельного кадастру» [43]
«Про охорону земель»	«Закон визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля» [44]
«Про державний контроль за використанням і охороною земель»	«Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля» [45]
«Про оренду землі» [48]	Закон визначає відносини володіння і користування земельними ділянками

Складено автором за [42-45, 48]

Асоціацією міст України, за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку за підтримки Держгеокадастру підготовлено «Практичний посібник з питань передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність» [47]. Документ визначає етапи, особливості, зразки документів, нормативно-правові акти формування земельного потенціалу територіальних громад.

Відповідно до форм власності в складі земель населених пунктів виділяються землі загальнодержавної власності; а також землі приватної власності. В результаті передачі земель місцеві органи влади набудуть таких повноважень щодо управління земельними ресурсами територіальних громад:

- 1) розпорядження землями державної власності, передача у користування, продаж у власність громадян та юридичних осіб земельних ділянок державної власності;
- 2) за рішенням місцевої влади, може бути змінено цільове призначення земельних ділянок приватної власності у межах території об'єднаних територіальних громад, на засадах чинного законодавства;
- 3) якщо орган місцевого самоврядування здійснює розпорядження земельними ділянками із числа земель державної та комунальної власності то може бути прийняте рішення щодо «вилучення для суспільних та інших потреб земельних ділянок, що були надані у постійне користування».

Правове врегулювання питання щодо розпорядження землями державної власності на території об'єднаних територіальних громад дозволить суттєво спростити вирішення питання набуття права власності на землю мешканцям громади, особливо із земель державної власності. Після прийняття підзаконних актів до законів [42-45, 48] органам місцевого самоврядування буде надано реальні повноваження щодо розпорядження землями державної власності, визначено чіткий і прозорий механізм розпорядження цими землями, що, в свою чергу дозволить: посилити вплив об'єднаної територіальної громади на земельногосподарські відносини; збільшити фінансове забезпечення об'єднаних територіальних громад; юридичним та фізичним особам вирішувати земельні питання на місцевому рівні; спростити юридичними та фізичними особами процес отримання земельних ділянок у власність та користування, якщо на них розташовані об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди) і право власності на які зареєстровано; забезпечити ефективний контроль за використанням та охороною земель.

Землі комунальної власності, на даний час або не надаються у користування юридичним і фізичним особам, або до них відносяться землі загального користування та землі резервного фонду населеного пункту. В межах населених пунктів, з метою забезпечення якісних умов для проживання населення, землі за поділяються на такі категорії цільовим призначенням, таблиці 3.

Цільове призначення використання земель в межах територіальної
громади

Соціального призначення	Виробничого призначення
землі рекреаційного призначення; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі історико-культурного призначення; землі оздоровчого призначення; житлової та громадської забудови;	землі промисловості, зв'язку, транспорту, енергетики, оборони та іншого призначення; землі водного фонду; землі сільськогосподарського призначення; землі лісогосподарського призначення; тощо.

Складено автором

Разом з тим, найбільш поширеними проблемами у сфері земельних відносин в ОТГ, на думку І. Миклащук [12] є:

- необхідність проведення інвентаризації земель – потребує великих фінансових вливань, яких у більшості громад немає;
- наявні помилки при формуванні земельних ділянок – що потім унеможлиблює реєстрацію права власності. В результаті площа та «межі великої кількості земельних ділянок не співпадають з даними у документах»;
- більшість земель вже передано в «користування – як наслідок громада лише в теорії отримує великий ресурс», а практично не може вплинути на нього [12];
- непоодинокі випадки ненадання органами податкової служби фізичним особам повідомлень-рішень про сплату плати за землю (втрати бюджету).

Від достовірності інформації щодо кількості земель, яка знаходиться у власності юридичних та фізичних осіб на території ОТГ, залежить обсяг доходної частини місцевого бюджету від орендної плати за землю та земельного податку. Однак, у більшості випадків ОТГ не забезпечені відповідною документацією із землевпорядкування не має розроблених генеральних планів, технічної документація щодо встановлення меж. Нормативно-грошова оцінка земель ОТГ потребує оновлення на території більшості громад [1].

Питання здійснення самоврядного контролю за використанням та охороною земель у правовому полі не вирішено. Формально, такий контроль

здійснюють органи місцевого самоврядування. Але, перше, не врегульований порядок здійснення такого контролю; друге, органам місцевого самоврядування не надано жодних повноважень з розгляду справ про адміністративні правопорушення у цій сфері. Тому місцева рада, відповідальна за розвиток населеного пункту, не має реальних механізмів впливу на юридичних і фізичних осіб, які не за цільовим призначенням використовують земельні ділянки, або використовують їх у незаконний спосіб не сплачують до місцевого бюджету податків. Тобто завдання з забезпечення контролю за законністю діяльності органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин залишається актуальним.

Отже, інституційними умовами управління земельними ресурсами територіальних громад в умовах децентралізації є утворення самих територіальних громад; формування земельного ресурсу, в тому числі за рахунок земель поза межами громади; належний їх облік, що потребує організаційних зусиль; чітке дотримання законів і норм.

РОЗДІЛ 2

ПОТЕНЦІАЛ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ВИРОБНИЧІЙ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ТА БЮДЖЕТНИЙ СИСТЕМАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Землі територіальних громад мають суттєвий ринковий потенціал, пов'язаний як з безпосереднім використанням у аграрному виробництві, розміщені не аграрних виробництв, так і самого включення таких земель в економічний оборот. Ринковий обіг земель є інвестиційно привабливим як прямо, так і опосередковано (через бюджетну систему).

За оцінками експертів земельного ринку, від продажу земельних ділянок для підприємницької діяльності, бюджети, в тому числі місцеві, можуть щорічно отримувати, упродовж десяти років, суттєві грошові ресурси. Вторинний ринок землі здатен також через системи податків і зборів поповнювати бюджет. Тобто, формування ринку землі, створює у довгостроковому періоді, механізм наповнення місцевих бюджетів ОТГ. Реальне формування ринку землі потребує реалізації комплексу завдань поточних та перспективних, табл.2. А також підвищення ефективності функціонування відповідних органів державного управління.

Таблиця 2

Комплекс управлінських завдань для реалізації економічного потенціалу
ринку землі.

Управлінські завдання короткострокового періоду	Управлінські завдання довгострокового періоду
Державна експертиза землевпорядної документації; Грошова оцінка земельних ділянок; Створення ефективного ринку сільськогосподарських земель; Розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності; Прозорість функціонування, через цифровізацію; Регулювання ринку шляхом запуску сервісних механізмів Держгеокадастру.	Нормативно-правове забезпечення ринку землі; Адміністративні послуги; Геодезія і картографія; Кадастр і реєстрація; Державний контроль за використанням і охороною земель; Землеустрій та охорона земель. Дерегуляція Діджиталізація Детінізація

За матеріалами Держгеокадастру [32]

Запуск ринку землі є важливим фактором і необхідною умовою інвестиційної привабливості земельно-ресурсного потенціалу. Купівля-продаж земельних ділянок підвищує мотивацію до інвестування в бізнес, у будівництво, розширення/модернізацію підприємств, житла, об'єктів інфраструктури, інтенсифікацію господарської діяльності і поліпшення якості землі. Окрім того, ринок землі, активізує інвестиційний процес. У країнах з ринковою економікою 1-2% загальної земельної площі упродовж року переходить від одних власників до інших, що по-перше, активізує інвестиційний процес, а по-друге – не допускає спекулятивних операцій із землею. Важливим аспектом використання інвестиційного потенціалу ринку землі має бути надійний захист права та інтересів землевласників.

Основними поточними завданнями в сфері управління землями комунальної власності в ринкових умовах є: встановлення меж та інвентаризації земель ОТГ, включення земельних ділянок в економічний оборот; перехід переважно на аукціонний і конкурсний способи продажу ділянок землі; удосконалення механізмів застави земельних ділянок, розвиток іпотечного кредитування; запровадження обов'язкової статистичної звітності про кількість, площу, та інші характеристики проданих земельних ділянок; визначення переліку інвестиційно привабливих об'єктів для будівництва; перехід до сучасної системи реєстрації прав на землю, що відповідає умовам купівлі-продажу.

Для управління земельними ресурсами ОТГ в менеджменті має бути землевпорядник. Як зазначено в Практичному інструментарії управління землями об'єднаних територіальних громад «землевпорядник громади – основний фахівець, який може якісно оцінити ситуацію в ОТГ із земельними ресурсами, проаналізувати склад, якісні та кількісні показники, розібратися з орендованими землями, їх формою власності. Цей спеціаліст має володіти знаннями у галузі земельного права, земельного кадастру, землевпорядкування та управління земельними ресурсами, мати відповідну освіту та належну кваліфікацію і бути вільним користувачем програмних продуктів ГІС. Його посадові обов'язки: організація ефективного використання земель, їх охорони,

контроль за дотриманням земельного законодавства; проведення заходів із землевпорядкування, забезпечення ОТГ актуальною інформацією про земельні ресурси їх власників та користувачів. Це штатна одиниця, яка затверджується рішенням сесії ОТГ» [16, с 11].

«Сьогодні громада не володіє вичерпною інформацією про свої земельні ресурси та об'єкти, розташовані на її території. Розпорядниками цієї інформації є різні державні та приватні установи, організації та підприємства. Крім того, інформація про одні й ті самі об'єкти, отримана з різних джерел, може відрізнятися» [там же, с.36]. Саме від доступу такої інформації залежать потоки інвестицій в розвиток різних форм господарювання. В новостворених сільських ОТГ актуальності набуває розвиток сімейних фермерських господарств.

В умовах децентралізації в сільських громадах перспективного розвитку набувають різні типи ведення господарства. Серед перспективних, в умовах децентралізації, суттєвого значення набуває діяльність аграрних господарств сімейного типу, в тому числі (ОСГ) особисті селянські господарства. Особисті селянські господарства, як організаційно-економічна складова АПК національної економіки, відіграють ключову роль у виробництві аграрної продукції. Результати діяльності ОСГ компенсують зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства аграрних підприємств, забезпечують продовольчі потреби населення і формують грошові доходи сільського населення. Особисті селянські господарства виробляють до 50 % валової продукції сільського господарства. Особисті селянські господарства традиційно виробляють картоплю, овочі, молоко, яловичину і свинину.

Потенціал розвитку сільгоспкооперації мають і господарства населення. У 2019р. ними вирощено 85,3% овочів, 98,2% картоплі, 83,4% плодово-ягідних культур; утримувалося 75,5% поголів'я корів, 94,5% коней, 86% овець та кіз, 42,4% свиней, 42% птиці; вироблено 71,8% молока, 43,9% яєць, 98,9% меду. При цьому такі господарства збувають продукцію значною мірою за неофіційними каналами реалізації. За експертними оцінками, неофіційний ринок збуту сільгосппродукції у секторі селянських господарств по овочах

перевищує 80%, м'ясу –60%, молоку –40% від загального обсягу реалізації продукції селянськими господарствами [14].

В такій організації ведення сільського господарства є як переваги так і недоліки. До безумовних переваг слід віднести: власність на землю за місцем проживання сільського домогосподарства; додаткові доходи; виробництво локальних продуктів споживання; збереження соціального укладу сіл; зростаючий попит на «здорові» продукти за умови налагодження збуту. До недоліків, а отже факторів, що потребують управлінських, економічних, та інших рішень слід віднести низьку продуктивність. Яка обумовлена невеликими земельними площами цих господарств, некомпактним розташуванням земельних ділянок, переважання важкої ручної праці, відсутністю доріг, застарілі методи землеустрою, незадовільне забезпечення технікою, значні втрати врожаю, відсутність доступу до ринку капіталу та інвестицій, складність виходу на ринок для збуту продукції малих підприємств.

Для підвищення ефективності діяльності малих агровиробників (ОСГ) необхідний ряд інституційних змін. Нормативно, згідно Закону України «Про особисте селянське господарство», ст.1 «Особисте селянське господарство - це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.» [18].

В нормативно-правовому полі, ОСГ мають статус фізичних осіб тому не є повноправними учасниками аграрного ринку, мають проблеми з виходом на ринок. Це зумовлює проблеми із справлянням податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб. ОСГ залишаються без державної підтримки.

Через свій переважно натуральний характер виробництва ця форма сімейних аграрних господарств може стати перспективною в майбутньому, оскільки сільські територіальні громади, що межують з великими містами можуть відкрити для себе

через кооперацію і співпрацю бізнесову складову, яка дозволить поповнювати бюджет громади.

У європейських країнах, на відміну від національних особливостей, важко знайти виробників аграрної продукції, що не мають статусу юридичної особи. Світові практики засвідчують, що сімейні ферми є основою аграрного сектору країн з розвинутою ринковою економікою. Фермерські господарства, як ринково орієнтована підприємницькі структури, має відносно великі земельні площі для виробництва товарної сільськогосподарської продукції, може займатися її переробкою і реалізацією. За інформацією Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), саме у фермерських господарствах створено найбільшу кількість робочих місць в сільському господарстві. FAO визнає фермерство як стійку систему ведення сільського господарства, саме фермери можуть задовольнити потреби в світі у продовольстві в майбутньому. І саме фермерство стоїть пліч опліч до парадигми сталого виробництва продовольства.

Саме тому, менеджмент ООН і FAO звернулося до урядів країн з проханням підвищити підтримку сімейних фермерських господарств. Саме з 2014 року, який був проголошений роком сімейних фермерських господарств, підкреслюється важливість ролі малого бізнесу на селі, як у розв'язанні продовольчої проблеми так і забезпеченні сталого розвитку територіальних громад.

Для України питання розвитку малих форм аграрного підприємництва теж дуже актуальне, так як стосується значного числа виробників сільськогосподарської продукції. А саме, про 4,5 млн. господарств які позиціонуються як особисті селянські. Цей «український феномен» поступово набирає обертів, у тому числі завдячуючи технічній і експертній допомозі урядів держав-лідерів у цій галузі: США, Німеччини, Франції, Канади,. Якщо розвивати й модернізувати сільськогосподарське виробництво, запроваджувати стандарти ЄС, то і в Україні всі виробники сільськогосподарської продукції повинні мати однаковий юридичний статус, рівні економічні умови.

Таким чином, особисті селянські господарства які фактично, є сімейними фермерськими господарствами, для покращення фінансового стану, доступу до кредитних та інвестиційних ресурсів можуть змінити правовий статус та організаційну форму. Але, цей процес має бути добровільним і здійснюватися

через стимулюючий вплив інструментів державної підтримки. На думку фахівців Житомирської ОДА «такими механізмами можуть бути, зокрема, унормування засад функціонування сімейних фермерських господарств; розробка пільгової системи страхування, що вирішить не тільки проблему належного пенсійного забезпечення, а й забезпечить соціальний захист у випадку тимчасової непрацездатності; формування готовності і здатності селян до самостійного господарювання шляхом підготовки кваліфікованих кадрів для сільського господарства, здатних здійснювати виробництво на сімейних засадах» [15].

Реєстрація статусу сімейної фермери відкриє додаткові канали реалізації продукції, зокрема продовольчі ринки, ритейл, дрібні переробними, тощо. Відповідно до закону України «Про фермерське господарство», передбачено два варіанти реєстрації. Перший, реєстрація, у формі приватного підприємства із створенням юридичної особи. Другий, сімейне фермерське господарство може реєструватися за заявочним принципом.

Формою фінансової підтримки сімейного фермерства, в розвинених країнах, є субсидування. Але, призначенні державні субсидії сільгоспвиробникам не нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а «розвитку інфраструктури, дотримання екологічних вимог, збереження родючості ґрунтів тощо. У країнах ЄС до 25 % субсидій можуть бути спрямовані на впровадження новітніх технологій, гарантування безпечності продуктів харчування, соціальний розвиток сільських територій. У США державні кошти теж активно використовуються на наукові дослідження у сфері аграрного виробництва» [15].

Таким чином, розвинуті держави використовують різні заходи державної підтримки галузі. Досвід провідних держав може сприяти розробці оптимальних програм ефективного розвитку фермерства в Україні. Окрім того фермери можуть скористатися грантовими ресурсами. Євроінтеграційний вектор дозволяє залучати можливості «ЄС, зокрема Німеччини, до вирішення питань підтримки сімейних фермерських господарств, імплементації національного законодавства в рамках підписаної і ратифікованої Угоди між Україною та ЄС, здійснення твінінгових програм для малого й середнього підприємництва України» [15].

РОЗДІЛ 3

СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ

Інструментом підвищення фінансової спроможності ОТГ, є співробітництво територіальних громад. Співробітництво консолідує зусилля громад у реалізації спільних проєктів, а також може стати механізмом залучення міжнародних грантів в сфері сільського і аграрного розвитку. Громади, що задіюють потенціал у співробітництва, отримують переваги у формі обміну знаннями та досвідом, у наданні послуг (утилізація відходів, водопостачання, транспорт), в об'єднанні ресурсів для залучення інвестицій.

Місцевим органам виконавчої влади для розвитку аграрного підприємництва доцільно сприяти кооперуванню сільгоспприємств у придбанні і використанні техніки для підтримки агровиробників, на договірних засадах: 1) можуть розміщувати замовлення на виробництво продукції серед членів кооперативів; 2) організовувати із залучаючи представників науки і освіти тренінги, семінари, курси для керівників і працівників сільгоспприємств, фермерів, селян з питань сільськогосподарської кооперації, нормативного забезпечення, особливостей ведення бухгалтерського обліку, оподаткування, механізмів державної підтримки; 3) сприяти створенню в громадах, на основі співробітництва, сервісних центрів з обслуговування сільськогосподарської техніки.

Для дрібнотоварного агровиробника оновлення основних засобів шляхом купівлі техніки потребує суттєвих витрат. Інструментом оновлення техніки міг би бути лізинг. Але так як інститут лізингу зорієнтований на кошти державного бюджету цей інструмент перестав функціонувати. Альтернативою лізингу є спільна купівля техніки громадою й використання її на умовах кооперації. «Потенціал кооперації не вичерпаний, адже важливою ознакою сучасного сільськогосподарського кооперативного об'єднання є вертикальна інтеграція та синергія з іншими галузями виробництва, наближення сільгоспвиробника до споживача і, як наслідок, посилення конкурентних переваг та збільшення

доходів від господарської діяльності» [14].

Успішно господарюють ті сільськогосподарські кооперативи, які створені та здійснюють діяльність за грантові кошти, або включені до програм підтримки та розвитку кооперативів. Значне число сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів було створено в рамках Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Серед проектів міжнародної допомоги у сфері розвитку кооперативів найвагомішими є: проєкт «Розвиток молочного бізнесу в Україні», розрахований до 2021 рр., який об'єднує малих та середніх молочних виробників у мережу.

Розвиток сільськогосподарської кооперації стримує по-перше, низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, по-друге, складна і незрозуміла процедура отримання державної допомоги для кооперативів. Державну підтримку обслуговуючі кооперативи отримували у 2010р. З 2011р. Програма підтримки втратила чинність. «КМУ у 2017 році схвалив «Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020рр.», в якій, серед іншого, стимулювання розвитку СОК визначено одним з основних напрямів, за яким передбачається надавати державну фінансову підтримку. У 2018р. фінансовою підтримкою за програмою 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» скористалися 6 кооперативів (загалом отримали 8,6 млн грн), було використано 5,6% коштів із запланованих 155 млн грн. У 2019р. цією підтримкою скористалися лише 2 кооперативи, які отримали 2,8 млн. грн. [14]. Згідно Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 10.04.2020 №687 «Про затвердження розподілу коштів за бюджетною програмою КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників на 2020р.», за напрямом «фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», в рамках якого планується і фінансування СОК, передбачені кошти у розмірі 380 млн грн. Складний механізм отримання допомоги, різноманітні адміністративні перепони, недовіра членів СОК до держави перешкоджають сільськогосподарським кооперативам отримувати кошти, що виділяються на ці програми. Недостатня мотивація особистих

селянських господарств до об'єднання в кооперативи. Малі суб'єкти господарювання не усвідомлюють необхідність й можливості захисту своїх інтересів у такій спосіб» [14]

Завданням місцевих органів влади сільських громад є роз'яснення суті обслуговуючої кооперації, переваг цієї форми господарювання, як для малих виробників, так і для громади. Просвітницька робота повинна бути зосереджена на питаннях: цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності, шляхів подальшого розвитку кооперативу. Нормативно-правове забезпечення діяльності обслуговуючих кооперативів базується на Законі України №819-IX «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020, який є новою редакцією Закону №469/97 «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997. Законом передбачається:

1. надання можливості членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно обирати вид діяльності;
2. запроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти, розвитку співпраці між кооперативами, участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі, врахування інтересів територіальної громади.

Разом з тим, цей Закон ускладнить процес формування сільськогосподарських кооперативів в Україні в інтересах фермерів, а також їх ідентифікацію зарубіжними партнерами, оскільки порушує загальновизнані кооперативні принципи, зокрема такі:

- демократичний контроль з боку членів. Пункт 14 статті 16 Закону надає право кооперативам передбачати у своєму статуті надання членам додаткових голосів пропорційно до їхньої участі у господарській діяльності. Натомість практика наділення членів товариства додатковими привілеями є притаманною комерційним структурам, а не кооперативам. Фундаментальним же принципом кооперації, який вигідно відрізняє її від інших форм господарської діяльності, є голосування за принципом «один член – один голос»;

- участь членів кооперативу в економічній діяльності шляхом розподілу одержуваного прибутку для досягнення цілей: становлення і розвитку

кооперативу; підтримка інших видів діяльності, затверджених членами кооперативу; розподіл між членами кооперативу. Натомість ухвалений Закон дозволяє одержаний прибуток перераховувати на дивіденди інвесторам, у тому числі асоційованим членам, які можуть не мати жодного відношення до кооперативу.

Таким чином, новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» фактично робить сільськогосподарський кооператив юридичною особою замість об'єднання юридичних осіб (переважним чином фермерів), що і є суттю кооперації. При цьому є ризик перереєстрації сучасних суб'єктів господарювання в кооперативи з метою одержання бюджетних дотацій (у Законі передбачено можливість підтримки кооперативів за рахунок спеціальних державних програм), тоді як кооперативні об'єднання, які їх потребують, можуть бути позбавлені такої підтримки. Слід відмітити, що, вказаний закон містить ризики створення псевдокооперативів, насамперед агрохолдингами [14].

Значні ресурси сільські ОТГ можуть залучити через проектну роботу. До прикладу, участь в проектах Агенства США з міжнародного розвитку, USAID.

Проект «USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку», надає гранти виробникам сільськогосподарської продукції та сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам та їх об'єднанням» [14].

Проект «Кредитні ресурси для сільськогосподарських виробників» «спрямований на підтримку стійкого економічного зростання на широкій суспільній базі завдяки розбудові спроможності українських кредитних спілок до розширеного кредитування с/г виробників, що дозволить створити нові робочі місця для мешканців сільських територій та поліпшити їхні можливості для отримання доходів» [30].

Мета проекту «Аграрний розвиток» від USAID «полягає у прискоренні економічного розвитку тих сільських територіальних громад України, які відчують найбільшу потребу у зростанні економіки. Основою цього розвитку має стати аграрний сектор з досконалішими механізмами управління, що заохочують більш продуктивну, сучасну та прибуткову діяльність мікро-,

малих і середніх с/г виробників, які є успішно інтегрованими до конкурентних ринків в Україні та за її межами» [30].

Якісний проект розвитку громади це сукупність цільових рішень про будову, функціонування об'єкта, процесу, організації, мережі управління; обмежень в часі, ресурсах та вимогах якості, сукупність інструментів та механізмів управлінської діяльності, спрямована на досягнення цілей розвитку [19]. Проектна робота є окремим напрямом в діяльності ОТГ.

Отже, співробітництво громад для досягнення цілей розвитку слід розглядати в широкому розумінні. Тобто і як співпрацю між громадами з метою розв'язання спільних проблем, наприклад в технічному забезпеченні виробництва, дорожньому господарстві, транспорті, соціальних питань, тощо. Так і в сенсі проектної роботи із залучення фінансових ресурсів для цілей розвитку міжнародних організацій які фокусують свою діяльність на розвитку сільських територій. Робота в сільських громадах, які лише утворилися, знаходиться на початковому етапі і потребує інформаційної підтримки як ЦОВВ так і неурядових організацій, міжнародних партнерів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Під управлінням земельними ресурсами територіальних громад слід розуміти: по-перше, діяльність держави з нормативно-правового регулювання питань землеволодіння, землекористування, розпорядження землями; по-друге, здійснення управлінських функцій місцевих органів влади з приводу використання землі як ресурсу для виробництва (господарського використання), розподілу (отримання доходу власником, в тому числі податків місцевим бюджетом), обміну (купівлі-продажу, оренди, застави, тощо). В даній роботі акцент зроблено саме на економічних аспектах, тобто використання земельних ресурсів громади як виробничого ресурсу для розбудови виробничого базису сільської громади. Такі можливості з'явилися як результат реформи територіальної організації влади, децентралізації.

Реформа децентралізації триває в Україні з 2014 року, процес формування податкових баз на територіях ОТГ триває. В новостворених ОТГ загалом та в Старосілецькій сільській об'єднаній територіальній громаді Коростишівського району Житомирської області зокрема актуальним завданням є проведення інвентаризації платників податків, запровадження цифрового обліку ресурсів громади (фінансових, матеріальних, природних, земельних тощо), встановлення виробничого потенціалу громади (створення підприємств, робочих місць, розвиток бізнесу). Для того, щоб місцеві органи влади виконували свої децентралізовані функції ефективно, вони повинні мати повну інформацію про обсяг доходів, які адмініструються на певній території.

Виходячи з податкової бази громад для формування і наповнення бюджету, місцевій раді та виконавчим органам, слід зосередитися на питаннях збільшення доходів фізичних осіб, прибутках місцевих підприємств та підприємств комунальної власності, адже ці податкові платежі разом з місцевими податками і неподатковими платежами формують доходи бюджету громади. Саме земельні ресурси та їх ефективне використання в напрямку розвитку місцевого бізнесу дозволить, хай в довгому періоді, збільшити ресурси бюджету для вирішення соціальних питань, питань благоустрою, тощо.

Окремо слід зазначити про єдиний податок, як джерело наповнення бюджету. Розвиток різних форм підприємницької діяльності дозволить розвивати сільські території в суміжних до сільського господарства видах діяльності, таких як переробка продукції тваринництва і рослинництва, ягідництво, садівництво, сфера обслуговування, торгівля, тощо. Окремо слід зазначити про розвиток системи надання адміністративних послуг, оренди (або використання) комунального майна (за наявності). Завданнями новостворених виконавчих органів є формування кадрів, що володіють необхідними знаннями і навичками, вмотивовані, користуються авторитетом і спроможні як генерувати ідеї так і використовуючи існуючі можливості втілювати їх в життя.

Сільські громади, за умов розвитку фермерства, мають ресурси для виробництва і реалізації продукції на локальних ринках, на національному ринку та мають значний експортний потенціал. Сприяти розвитку може як запровадження різних форм державної підтримки так і свідома діяльність фермерів щодо розвитку. Розвиток фермерства в ОТГ має як соціальний так економічний ефект. А саме підвищення доходів членів сімейних фермерських господарств, створення на основі сімейних фермерських господарств інших форм бізнесу, задіяння можливостей сільськогосподарської кооперації. Це, в свою чергу, сприятиме доступності господарств селян до програм підтримки аграрного сектору і спонукатиме державу до запровадження спеціально призначених для них нових програм.

Українське законодавство з питань управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення ОТГ потребує прийняття ряду підзаконних актів та роз'яснень. Важливого значення набуває своєчасне інформування про них громад, оскільки запроваджені реформи відкривають перед громадами великі можливості.

На рівні громади, управління земельними ресурсами потребує організації, ведення адміністративної роботи, розвитку співпраці з місцевим аграрним бізнесом, просвітницької діяльності. Місцевий аграрний бізнес може бути побудований на принципах кооперації у виробництві молока, ягід, розвиток «крафтового» виробництва, сільського туризму, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борщ Г. А., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Дехтяренко Ю. Ф., Ігнатенко О. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф., Юзефович В. В. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. / [Г. А. Борщ, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, Ю. Ф. Дехтяренко, О. С. Ігнатенко, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук, В. В. Юзефович] – К. : – 2017. – 107 с.
<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/204/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%9E%D0%A2%D0%93.pdf>
2. Данкевич В. Вахітова Г. Ціна, рейдерство, кадастр, угоди, гендер: що ще можна знайти у базі даних про земельні відносини.
<https://voxukraine.org/uk/tsina-rejderstvo-kadastr-ugodi-gender-shho-shhe-mozhna-znajti-u-bazi-danih-pro-zemelni-vidnosini/>
3. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Коростишівський р-н, Старосілецька сільська громада. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Перші місцеві вибори 22.12.2019
https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm057pid112=61pid102=13208pf7691=14394pt001f01=635rej=0pt00_t001f01=635.html
 Повторне голосування 12.01.2020
https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm058pid112=61pid102=13208pf7691=14394pt001f01=654rej=0pt00_t001f01=654.html
4. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні.
 Режим доступу
http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropro-mislovij-sektor-2&catid=8&Itemid=350
5. Методичний посібник / за наук. ред. д. н. держ. упр. Р. В. Войтович та П. В. Ворони. – К., 2018. – 474 с. http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/Bibliohrafiia-PUAM-osn-_New.pdf
6. Земельні ресурси України і сучасна землевпорядна наука: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, магістрів і студентів, яка присвячена 120-річчю Національного університету біоресурсів і

природокористування України та дню землевпорядника в Україні.
<https://nubip.edu.ua/node/41566>

7. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 05-06 березня 2019 року). – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2019 – 267 с.
<http://www.ksau.kherson.ua/news-2/konferenc-2/3863-2019-04-22-1k.html>

8. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 13 грудня 2017)/упоряд. Петровська І.О. - К: 2017, 427 с.
<http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/original-maket-tez.pdf>

9. Гордієнко Л. Ю. Публічне врядування : навчальний посібник / Л. Ю. Гордієнко, С. В. Лукашев. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 388 с. (Укр. мов.)
repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/10477/1/2015

[Гордієнко%20Л.%20Ю.%2c%20Лукашев%20С.%20В..pdf](#)

10. Неділько А. І. Зарубіжний досвід публічного управління на місцевому рівні. Інвестиції: практика та досвід. Сер. Державне управління. 2016. Вип. 1. С. 82-86.

11. Подорожна Т. Л. Вплив реформ на ресурсний потенціал районних рад як представників спільних інтересів територіальних громад сіл, слиц, міст. Наукові читання – 2019 : зб. матеріалів доп. учасн. наук.-практ. конф. наук.-педагог. Працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених НІІ економіки та агробізнесу. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2019. Т. 3. С. 183-185.

12. Миклащук І. Передали на місця? Три проблеми з землею для ОТГ. *Економічна правда*. 12 квіт. 2019 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/04/12/646954/> (дата звернення: 05.10.2019).

13. Русан В. М. Стан та шляхи оновлення основних засобів в аграрному секторі економіки.

<file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%95%D0%A3%20%D0%B7%20%D0%BD%D0%BE%D1%83%D1%82%D0%B0/%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%B3%D0%B>

E%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/agrarny-sector-1.pdf

14. Жураковська Л.А. Сільськогосподарська кооперація як чинник стимулювання структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві в Україні. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/silskogospodarska-kooperatsiya.pdf>

кооператсиya.pdf

15. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. [http://economy-

zt.gov.ua/files/AGR/2018/ferm/%D1%81%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D1%83%20%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%96.docx]

16. Практичний інструментарій управління землями об'єднаних територіальних громад [https://hromady.org/wp-](https://hromady.org/wp-content/uploads/2018/04/Praktychnyy_instrumentariy_upravlinnya_zemlyamy.pdf)

content/uploads/2018/04/Praktychnyy_instrumentariy_upravlinnya_zemlyamy.pdf

17. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

18. Закон України «Про особисте селянське господарство». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

19. Кучерук М.П. Проект розвитку ОТГ, як об'єкт інтелектуальної власності громади // Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій : Матеріали V Міжнародного науково-практичного форуму, 25 жовтня 2019. – Житомир : ЖНАЕУ, 2019. – с. 323-325.

20. Кучерук М.П. Управління ресурсами територіальних громад Коростишівського району Житомирської області // Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації. II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю Житомир, 23 червня 2020. - Житомир : ЖНАЕУ, 2020.

21. Кучерук М.П. Реформа державної підтримки малих агровиробників // Симоненко Л.І., // Механізми управління розвитком територій. IV Міжнародна науково-практична конференція. Житомир, 20-21 жовтня 2020 року.

22. Сторчай Н. М., Симоненко Л. І., Довженко В. А. Фінансова спроможність бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах реалізації

адміністративно-територіальної реформи. Економіка та держава. – 2020.-№2. С.104-109. Режим доступу до журналу.

<http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4520&i=18>

23. Симоненко Л.І. Захаріна О.В., Сайкевич М.І. Управління структурою виробництва в аграрному секторі. Ефективна економіка. – 2018. - №2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

24. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К. : – 2017. – 110 с.

<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B5-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

25. <https://starosilecka-gromada.gov.ua/deputati-21-16-35-04-05-2020/>

26. <https://starosilecka-gromada.gov.ua/vikonavchij-komitet-21-20-42-04-05-2020/>

27. <https://starosilecka-gromada.gov.ua/aparat-21-21-47-04-05-2020/>

28. Двігун А. О. Організаційні заходи для завершення процесу децентралізації в Україні. Аналітична записка НІСД. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/detsentralizatsiya.pdf>

29. Бахур Н. В. Мобілізація коштів місцевих бюджетів в умовах прогнозованого зниження доходів громад. Аналітична записка НІСД <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/mistsevi-budgety.pdf>

30. <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/agriculture>

31. <https://decentralization.gov.ua/>

32. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. <https://land.gov.ua/>

33. Інформаційно-аналітичний портал АПК. <https://agro.me.gov.ua/ua>

34. Розвиток місцевого самоврядування. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/>

<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/>

<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/>

<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/>

<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/>

35. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». <http://www.iae.org.ua/>
36. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». <http://ief.org.ua/>
37. Комітет ВРУ дев'ятого скликання з питань аграрної та земельної політики. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity?pidid=3002
38. Команда підтримки реформ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d59d31b7-2978-4cf6-a02c-a76d173ded93&title=KomandaPidtrimkiReform>
39. Український клуб аграрного бізнесу. <https://ucab.ua/ua>
40. Перший агро-політичний сайт України. <https://agropolit.com/pro-agropolitcom>
41. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
42. Закон України «Про землеустрій». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
43. Закон України «Про державний земельний кадастр». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
44. Закон України «Про охорону земель». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
45. Закон України «Про державний контроль за використанням і охороною земель». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>
46. Земельний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
47. Практичний посібник з питань передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність // Заг. ред Слобожан О.В. https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk2amu_zemlyaweb.pdf
48. Закон України «Про оренду землі». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

ДОДАТКИ